

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ ПРА ГІБРЫДНЫ ХАРАКТАР ТЭКСТУ МАЎЛЮДА ХVІІІ СТ.

проф. хабил. д-р Ала КОЖЫНАВА

Незалежны даследчык

E-mail: kozhinster@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Анатацыя. Артыкул прысвечаны тэксту беларуска-польска-літоўскіх татараў о нараджэнні Прарока Мухамада («Маўлюд»). Мяркуюцца, што апошняе перапісванне рукапісу адбылося не раней др. пал. ХVІІІ ст., гэта значыць тады, калі ў арабаграфічных тэкстах пераважала польская мова. Аднак мову дадзенага тэксту можна вызначыць як гібрыдную, якая не толькі адлюстроўвала ідыялект стваральніка, але і смяшчала элементы таго кніжнага ўзору, на які ён арыентаваўся. Аб'ектам даследавання з'яўляецца лексічная структура тэксту, якая ўяўляе сабой аб'яднанне лексем, што належаць розным мовам (арабізмы, цюркізмы, словы, агульнаславянскага лексічнага фонду, усходнеславянскія, паланізмы, царкоўнаславянскія). Ё тэксце назіраецца змешванне не толькі фанетычных і марфалагічных, але і лексічных паказчыкаў, і гэта не дазваляе выказаць думку, што падобны працэс меў месца толькі ў выніку шматразовага перапісвання. Магчыма, тут таксама назіраецца з'ява, тыповая пры недыферэнцыяваным полілінгвізме, калі індывід не падзяляе сістэму моў і выкарыстоўвае форму, не задумваючыся аб яе моўнай прыналежнасці.

Ключавыя словы: беларуска-польска-літоўскія татары, арабаграфічныя тэксты, гібрыдныя тэксты, Маўлюд, славянскія мовы.

KELI ŽODŽIAI APIE HIBRIDINĘ XVIII AMŽIAUS MAVLIDO TEKSTO PRIGIMTĮ

Santrauka. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama Baltarusijos, Lenkijos ir Lietuvos totorių sukurtam tekstui, kuriame žavimasi pranašo Mahometo gimimu ir kurio pavadinimas yra „Mawlid“ (Gimimas). Teksto sukūrimo laikas nežinomas. Nors paskutinį kartą rankraštis perrašytas greičiausiai ne anksčiau kaip XVIII a. antroje pusėje, tai yra tada, kai, tam tikrų tyrėjų nuomone, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje gyvenusių totorių parašytuose tekstuose išsivyravo lenkų kalba. Nagrinėjamo teksto kalba gali būti apibūdinama kaip hibridinė. Hibridiniai tekstai buvo pagrįsti gimtakalbio kalbiniais gebėjimais, orientuojantis į kokią nors knygą, kuri buvo kaip pavyzdys. Viena vertus, tokio teksto kalbinė struktūra atspindėjo jo kūrėjo idiolektą, kita vertus, apėmė tos pavyzdinės knygos, kuria vadovavosi kūrėjas, elementus.

Šio straipsnio tikslas – ištirti nagrinėjamo teksto leksinę struktūrą, kuri yra skirtingoms kalboms priklausančių leksemų mišinys. Tekste yra nemažai arabiškų

ir turkiškų žodžių. Kalbant apie slavų kalbos žodžius, sunku tiksliai nustatyti jų kilmę dėl kalbų genetinių ryšių. Neabejotinai buvo patvirtintų leksemų, priklausančių bendrajai slavų kalbai, taip pat bažnytinės slavų ir rytų slavų kalbos lenkų kilmės žodžiams. Apibendrinant – daroma prielaida, kad lenkų kalbos normos palaipsniui silpnėjo. Ši teiginį patvirtina faktas, kad „Mawlid“ (Gimimas) buvo sukurtas ne anksčiau kaip XVIII a., kai su Rusijos imperija besiribojančioms teritorijoms kartu su teritorijomis, kurios pateko į Rusijos imperijos sudėtį po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų, darė įtaką Rytų slavų dialektai, taip pat rašybos standartai. Tai, kad tekste susimaišo ne tik fonetiniai ir morfologiniai, bet ir leksiniai elementai, nesuponuoja prielaidos, kad toks procesas vyko tik dėl pakartotinio teksto perrašymo. Taip pat gali būti nediferencijuotai daugiakalbystei būdingas atvejis, kai kalbėtojas neatskiria kalbų sistemos ir pasirenka pirmą į galvą ateinantį variantą, negalvodamas apie savo kalbinę priklausomybę.

Raktiniai žodžiai: Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos totoriai, mišrūs tekstai, rankraštis arabų rašmenimis, Mavlidas, slavų kalbos.

1. Характер і структура гібридных тэкстаў

Праблема гібридных тэкстаў уяўляецца надзвычай важнай для любой культуры, паколькі падобныя тэксты адзначаны ў гісторыі многіх культурных суполак. Так, В. М. Живоў адзначаў, што «і кніжныя, і някніжныя тэксты аказваюцца занадта разнастайныя па сваіх лінгвістычных характарыстыках, каб іх можна было трактаваць як супрацьпастаўленыя адзін аднаму адзінствы»¹, і прапаноўваў вылучаць у рамках кніжнай мовы рэгістр стандартных і гібридных тэкстаў.

Асабліва актуальнай дадзеная праблема становіцца для соцыумаў, якія знаходзяцца на скрыжаванні культурных традыцый. Аб стварэнні гібридных тэкстаў можна казаць у дачыненні, напрыклад, да львоўскіх армян, якія пасля падпісання уніі паміж Армянскай апостальскай і каталіцкай цэрквамі ўсё больш актыўна сталі пераходзіць на польскую мову, або іудзеяў, якія пражывалі на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага і, з прычыны гэтага, перакладалі старазапаветныя тэксты на «простую мову». Безумоўна, да ліку падобных соцыумаў належаць і польска-беларуска-літоўскія татары, адпаведна, тэксты, якія ствараліся імі, таксама можна вызначыць як гібридныя, пар.: «Мова кітабаў адрознівалася ад гутарковай мовы яе карыстальнікаў.

1 В. М. Живоў, 1996, с. 1.

Яна не ўяўляла сабой асобнай сістэмы, адрознівала яе вялікая колькасць гібрідных формаў»².

Гэта значыць, большасць арабаграфічных твораў ствараліся зыходзячы з моўных магчымасцей таго ці іншага носьбіта мовы, але з арыентацыяй на некаторы вядомы яму кніжны ідэал. Адпаведна, моўная структура падобнага тэксту, з аднаго боку, адлюстроўвала ідыялект яго стваральніка, а, з другога, уключала элементы таго кніжнага ўзору, на які гэты стваральнік арыентаваўся. Як уяўляецца, аўтары падобных тэкстаў знаходзіліся ў дастаткова цяжкім становішчы. Скрыжаванне культур, пра якое гаварылася вышэй, прыводзіла да таго, што іх гутарковай мовай быў мясцовы дыялект (М. У. Тарэлка мяркуе, што ў выпадку нашага тэксту – паўднёва-заходні³); канфесійнай, а таму прэстыжнай, узорнай, мовай была арабская, але на яе пры стварэнні славянскіх тэкстаў татары па зразумелых прычынах не маглі арыентавацца. Заставаліся яшчэ мовы каталіцтва і праваслаўя, якія, нягледзячы на канфесійныя адрозненні, маглі ўспрымацца як апрабаваныя ў пісьмовай культуры, такім чынам, як магчымыя ўзоры. Але, калі ў выпадку з каталікамі можна абгрунтавана гаварыць пра польскую мову, якая з XVI ст. упэўнена заняла сваё месца ў рэлігійнай практыцы і таксама дамінуе ў арабаграфічных тэкстах XVIII–XX ст.⁴, то ў выпадку з праваслаўнымі дастаткова цяжка вызначыць характар моўнай практыкі, паколькі ў XVIII ст. кніжная царкоўнаславянская мова актыўна выцясняецца рускай «у сувязі з перабудовай усёй жанравай сістэмы рускай мовы і агульным імкненнем сінтэзаваць царкоўнаславянскую і рускую моўную стыхію»⁵. І менавіта да гэтага перыяду належыць наш твор.

2. Агульная характарыстыка тэксту, што разглядаецца ў артыкуле

Тэкст, пра які пойдзе гаворка ў артыкуле, – гэта *Маўлюд*, апавяданне пра нараджэнне прарока Мухамада. Ён прадстаўлены ў рукапісе, які М. У. Тарэлка знайшоў на Палессі, апісаў і вызначыў яго дыялектную прыналежнасць і сувязь з беларускай літаратурнай мовай⁶. М. У. Тарэлка таксама склаў слоўнік

2 А. Drozd, 2000, s. 20.

3 М. У. Тарэлка, 2011, с. 66.

4 Г. Мишкинене, 2012, с. 139.

5 Н. И. Толстой, 2002, с. 81.

6 М. У. Тарэлка, 2011, с. 66.

тэкста, які быў выкарыстаны пры напісанні дадэнага артыкула. Сам рукапіс – канвалют, дзе на 201 аркушы прадстаўлены кітаб (арк. 1–127), фрагмент тафсіра (арк. 128–188) і тэкст веравызнаўчага характару на турэцкай мове з падрадкавым перакладам на польскую (арк. 189–201). Тэкст, які разглядаецца, знаходзіцца на аркушах 9а–18b.

Вызначыць час стварэння рукапісу цяжка, паколькі ў ім прысутнічаюць супярэчлівыя надпісы – у пачатку (лацінкаю на польскай мове): *Ta Xiqzka jest napisana r. 1820*, але на арк. 156b дапісана: *Ta ksiqzka z 1820 r. (1781)*. У рукапісе ёсць спецыяльны знак для [o] – ۆ (уау з фатхай), прычым ён прадстаўлены дастаткова шырока, што дазваляе датаваць прынамсі час перапісвання рукапісу не раней за др. пал. XVIII ст. Аднак у тэксце таксама спарадычна сустракаецца азначэнне [o] пры дапамозе ُ (уау з даммай), і гэта дае магчымасць меркаваць, што сам тэкст быў створаны раней. Сустракаюцца і дублетныя формы: *rān būh* (9:3), пар. ніжэй *rān boh* (9:5). Варта памятаць, што уау з фатхай спарадычна мог сустракацца і ў рукапісах XVII–XVIII ст.⁷, што, відавочна, не наш выпадак, паколькі тут гэты знак прэваліруе. Па-другое, тэкст мог быць пазней перапісаны: перапісчык у імкненні наблізіць тэкст да сучаснай графікі замяняў знакі, але рабіў гэта недастаткова паслядоўна.

3. Лексічная структура «Маўлюда»

У тэксце «Маўлюда», безумоўна, прысутнічае пэўная колькасць слоў, якія не належаць да славянскіх моў. З цюркскіх моў прысутнічае адно слова: *būdūr* «гэта» < цюрк. указальны займеннік *bu* «гэта» і выказнік *dur* «ёсць, з’яўляецца». Як вядома, іранскае паходжанне мае слова *ferejowe* «ферэі». Большасць з іх складаюць уласныя імёны: *muxammad*, *muṣṭāfā* (як адно з імёнаў прарока), *’isā*, *nūx*, *mūṣā*, *’ibrāhīm*, *ḡabrā’il*, *xawwā*, *’ismā’il*, *’amina*, *’abdu ’allah*, *makkia*, пры чым практычна ўсе яны ўжываюцца больш за адзін раз. Агульныя назоўнікі, у адрозненне ад уласных, прадстаўлены адзінкавымі ўжыццямі: *’arš*, *kūrś* «пасад», *lawx* «дошка», *ḡalam* «калям, трысняговае пярэ», *mursāl* «пасланец», *śaḡdā* «паклон», *riḡwān* «вартаўнік раю», *taśbīx* «усхваленне (Бога)», *śaxāb* «сябар». Першае слова, якое выдзяляецца з гэтага раду – *’ummat* «народ» (формы *’ummatam*, *’ummatāmi*, *’ummatem*, *’ummataw*, *’ummati*). Як падаецца, гэта не выпадкова, паколькі яно служыць для абазначэння не народу ўвогуле, а менавіта мусульманаў, тым больш,

7 А. К. Антонович, 1968, с. 299.

што другі агульны назоўнік, які ўжываецца ў тэксце больш за адзін раз – гэта *kāfir* «няверны» (формы *kāfir*, *kāfira*; *kāfirem*); такім чынам у тэксце паўстае выразнае супрацьпастаўленне гэтых паняццяў.

Аднак вылучэнне гэтай плыні ў складзе тэксту па зразумелых прычынах не падаецца складаным. Асноўным пытаннем, якое мяркуецца вырашыць у дадзеным артыкуле, з’яўляецца пытанне атрыбуцыі славянскага лексічнага матэрыялу пэўнай мове, што, безумоўна, уяўляе цяжкасць у выпадку генетычнай блізкасці польскай, беларускай, рускай і царкоўнаславянскай моў, а таксама сітуацыі, калі гістарычныя слоўнікі, фіксуючы наяўнасць слова ў тэксце, створаным на пэўнай тэрыторыі, не вызначаюць яго прыналежнасць да той ці іншай мовы. Таму, у прыватнасці, ў «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» (далей ГСБМ) прыводзяцца як уласна беларускія словы, так і паланізмы, якія багата пранікалі на гэтыя землі, а таксама царкоўнаславянскія, якія сустракаюцца ў тэкстах, створаных у рамках праваслаўнай царкоўнай культуры. Таксама ў гістарычным слоўніку царкоўнаславянскай і рускай мовы (СлРЯ XVIII в.) нараўне з уласна рускімі словамі, якія трапілі туды з тэкстаў народна-размоўных жанраў, будуць прадстаўлены царкоўнаславянскія, якія змяшчаюцца ў адпаведных тэкстах. Магчыма, найбольш аднастайны ў моўным стаўленні склад утрымліваецца ў гістарычных слоўніках польскай мовы (SP XVI w., ESJP XVII i XVIII ww.), паколькі ён здабываўся з тэкстаў, для аўтараў якіх ні царкоўнаславянская, ні руская мовы не былі тым эталонам, які абумоўлівае запазычанні. Безумоўна, у якасці крыніцы атрыбуцыі паходжання лексемы варта ўлічваць дадзеныя дыялектных слоўнікаў, аднак і гэтая крыніца мае адчувальны недахоп, паколькі ў дыялектных слоўніках улічваюцца матэрыял, сабраны пераважна праз некалькі стагоддзяў пасля верагоднага складання тэксту, што разглядаецца.

Варта таксама прымаць да ўвагі той факт, што вялізны пласт лексікі як дадзенага, так і іншых арабаграфічных тэкстаў на славянскіх мовах, будзе адносіцца да праславянскага лексічнага фонду і з’яўляцца агульным для ўсіх разгляданых моў. У нашым тэксце гэтыя словы прадстаўляюць, у прыватнасці, такія формы, як *belājā* «белая», *božij* «божы», *dār* «падарунак», *’imie* «імя», *ḡonec* «канец», *lūbit* «любіць», *nošilā* «насіла», і шмат іншых.

Існуюць, аднак, словы, якія змяшчаюць праславянскі карань, але у дадзенай фанетычнай ці семантычнай версіі сустракаюцца толькі ў канкрэтнай славянскай мове. Да такіх, напрыклад, тыя, якія прадстаўлены ў разгляданым тэксце формамі *detki* «дзеткі», *ditātku* «дзіцятку», *ditie* «дзіця». Першая з ніх не фіксуецца гістарычнымі слоўнікамі польскай мовы (SP XIV w.,

ESJP XVII i XVIII ww.⁸), але яна прадстаўленая ў СлРЯ XVIII в.⁹ і ГСБМ¹⁰, два же астатніх маюць у польскай мове зусім іншую фанетычную форму – *dziecię* і *dzieciatko*¹¹. Форма *krwi* «крыві» с рэфлексам [ры] на месцы складовага плаўнага ва ўскосных склонах прадстаўленая толькі ў беларускай мове (пар. рус. *кровь* – *крови*, пол. *kręw* – *krwi*). Слова *nieweŝtā* в значэнні «жанчына» з’яўляецца ў польскай мове ужо ў XIV ст.¹², і менавіта ў такім значэнні яно прадстаўлена ў нашым тэксце.

Цікавым падаецца слова *čeloweķ* «чалавек». У такім фанетычным афармленні яно ўспрымаецца як належнае да рускай мовы¹³, аднак ў твор. скл. яно запісана як *čeloweķet*, дзе галосныя прадстаўленыя фатхай (у транслітарацыі яна даецца як знак *e*, паколькі, як вядома, гэта таксама звычайнае абазначэнне [e] у ненаціскным становішчы), якая можа азначаць ненаціскны варыянт фанемы <a>. В такім выпадку гэтую форму можна транскрыбаваць як [чалав’екам] і аднесці да беларускай лексічнай праслойкі. Усё гэта паказвае, што, акрамя агульнаславянскага лексічнага фонду, мы павінны ўлічваць і агульнаўсходнеславянскі фонд, які таксама не паддаецца або з цяжкасцю паддаецца дыферэнцыяцыі, тым больш што, як мы бачым, алалексы ў складзе адной лексемы могуць належаць розным мовам.

Сапраўды, гібрыдны характар разгляdanaга тэксту можа прыводзіць да таго, што ў ім могуць суседнічаць лексіка-фанетычныя варыянты, якія адносяцца да розных моў, аднак у некаторых выпадках пераважанне формаў адной з моў можа быць больш значным. Так, у нашым тэксце сустракаецца адзіная форма *cūdā* [цуда] «цуд» з уласна польскім рэфлексам мазурэння (якая сустракаецца ў польскай мове ад XIV ст. (*cudo*) і пачынаючы ад XVI ст. паступова выціскаецца лексіка-фанетычным варыянтам *cud*¹⁴), але пры гэтым дастаткова шмат формаў з спрадвечным агульнаславянскім рэфлексам (*čūdā* [чуда], *čūd*, *čūdi*, *čūde*, *čūdāx*), ужо не ўласцівых у XVIII ст. польскай мове, але маючых месца ў мове рускай, а таксама адзначаных у ГСБМ¹⁵.

8 SP XVI w., spxvi.edu.pl; ESJP XVII i XVIII ww., sxvii.pl.

9 СлРЯ XVIII в., т. 4, 1977, с. 238.

10 ГСБМ, т. 8, 1987, с. 72.

11 SP XVI w., spxvi.edu.pl.

12 W. Boryś, 2006, s. 363.

13 Пар. ЭССЯ 4, с. 49.

14 W. Boryś, 2006, s. 88.

15 Належы адзначаць, што ГСБМ фіксуе абедзве формы (пар. ГСБМ 36, 2016, 252; ГСБМ 37, 21), у сучаснай жа беларускай мове замацаваўся паланізм *цуд*.

У гэтым суіснуюць разнастайныя аднакарэнныя ўтварэнні, прычым прыналежныя да розных моў. Такімі, у прыватнасці, з'яўляюцца дэрываты караня **rod-*: *nārodiw še* «нарадзіўся», *'urādiwše*, *rediwše / rodiwše / rodiwša* з тым жа значэннем, *rodit* «нарадзіць», ср. такжэ *nāroženje* «нараджэнне», *reženje / roženjā* з тым жа значэннем. Усе гэтыя формы фіксуюць ГСБМ, а таксама SP XIV w., ESJP XVII і XVIII ww. і СлРЯ XI–XVII вв., але, як уяўляецца, словаўтваральная і фанетыка-арфаграфічная разнастайнасць формаў у дадзеным выпадку з'яўляецца пераканаўчым пацверджаннем гібрыднага характару дадзенага тэксту, паколькі ілюструе сітуацыю, калі аўтар тэксту не ацэньвае лексічны рэсурс ні з пункту гледжання стылістыкі, ні з пункту гледжання прыналежнасці да той ці іншай моўнай сістэмы, а проста ўжывае першае слова, якое прыйшло яму на розум.

Некаторыя рэфлексы праславянскіх фанетычных з'яў могуць дастаткова адназначна ўказваць на ўсходнеславянскае паходжанне слова. Да такіх, у прыватнасці, адносіцца паўнагалоссе. Усходнеславянскія паўнагалосныя формы дастаткова багата прадстаўлены ў гэтым тэксце: *dāroze* «дарозе», *holowi* «галавы», *molodije* «маладыя», *xolodnej* «халодней», *wāroṭā* «варота» і г. д. Пры гэтым непаўнагалосныя формы, уласцівыя польскай мове, таксама прадстаўленыя ў гэтым тэксце, хаця і ў меншай ступені, напрыклад, *štrožem* «вартаўніком», а таксама у прэфіксах: *preložensṭwā* «перевод», *premowili* «перевод». У некаторых выпадках, аднак, цяжка вызначыць усё ж беларускае ці польскае гэтае слова па паходжанні. Так, форма *drewā* «дрэва» мае непаўнагалоссе, аднак і ў беларускай мове ўжываецца менавіта гэтая форма. Паказальным для вызначэння ўсходнеславянзму, безумоўна, з'яўляецца і ненасавы рэфлекс праславянскіх насавых, які захаваўся ў польскай, але згублены ва ўсходнеславянскіх мовах: *mudroṣṭi* «мудрасці», *nāṣṭupiw* «наступіў», *tižē* «мужа». Варта адзначыць пры гэтым, што насавое вымаўленне адпаведных гукаў адзначаецца ў гэтым тэксце, чаму прыкладам можа служыць напісанне формы *'u wenzenji* «у палоне». Да паказчыкаў усходнеславянскага паходжання можна аднесці таксама *l-epenteticum* у фінальнай часцы слова, напрыклад, *zemli* «зямлі».

Безумоўна ўсходнеславянскім, цікавым і цяжкім да адназначнай кваліфікацыі ўяўляецца слова *ṛplošiwuje*, якое М. У. Тарэлка у складзеным ім слоўніку кваліфікуе як прыметнік. У ГСБМ¹⁶ фіксуецца толькі *оплошество* у значэнні «памылка, промах», дыялектныя жа слоўнікі не адзначаюць

16 ГСБМ, т. 22, 2002, с. 258.

ніводнага са слоў¹⁷. У гістарычным слоўніку прадстаўленыя таксама дзеяслоў *оплошати* «ганьбіць, знеслаўляць» і назоўнік *оплошенься* як дзеянне па гэтым дзеяслове, аднак, відаць, іх варта прыцягваць з асцярожнасцю, паколькі абедзве трапілі ў ГСБМ з тлумачальнай часткі слоўніка Памвы Бярынды, дзе, як лічыцца, у асноўным прадстаўлена ўкраінская літаратурная мова XVII ст.¹⁸. Гістарычныя слоўнікі рускай мовы змяшчаюць дастаткова вялікую колькасць падобных форм: *оплошение* «бестурботнасць», *оплоштити* «усыпіць чыюсьці пільнасць, падмануць фальшывай бяспекай», *оплоштитиса* «схібіць, пацярпець няўдачу», «страціць асцярожнасць», «спадзявацца» і *оплошьно* «бестурботна, неасцярожна»¹⁹, пар. таксама *оплошныи* в СлРЯ XVIII в.²⁰ у значэннях «нядбайны, нядбайны, лянiвы», «неасцярожны, неабачлівы, бесклапотны» і *оплошливъ* ў тэксе XV ст. як «даверлівы, які страціў асцярожнасць»²¹. Пры ўяўнай матывацыйнай празрыстасці паходжанне гэтых слоў уяўляецца не зусім ясным²².

Тэкст «Маўлюда» таксама не дадае яснасці. Фрагмент, які папярэднічае ўжыванню дадзенага слова, апавядае пра ежу, прыгатаваную нявернымі. У гэтым кантэксце выраз *’oplošliwuje mājuči štrāwi* можа разумецца як «які мае падазроную ежу (да якой варта ставіцца з недаверам)». Аднак далей тэкст, хутчэй за ўсё, пашкоджаны і зрабіць больш абгрунтаваныя высновы не ўяўляецца магчымым.

У нашым тэксце выяўляюцца і больш выразныя сляды ўкраінскай мовы. Так, у ім прысутнічае форма *korohwi* «харугвы». Гэтае слова адзначаецца ГСБМ (*хороговъ* і *короговъ*, а таксама іншыя формы²³), аднак апрача таго яно ёсць не ў польскай ці рускай мовах, але ва ўкраінскай, пар. *корогва*²⁴.

Можна таксама выявіць сляды царкоўна-славянскай мовы, напрыклад, двойчы сустракаецца выраз *šudnij den* «судны дзень». І хаця яно прыкладаецца да мусульманскіх рэалій, відавочна яго царкоўна-славянскае паходжанне – СлРЯ XI–XVII вв.²⁵ адзначае яго пачынаючы з XI ст.

17 Формы *ōplōšnij* і *ōplōšenstwō* сустракаюцца ў старэйшым тлумачэнні Карана на славянскую мову – тэфсіры татараў ВКЛ др. пал. XVI ст. (Projekt Tefsir www.tefsir.umk.pl).

18 В. Німчук, [інтэрнэт-рэсурс], in: <http://litopys.org.ua/berlex/beo1.htm> (22.01.2021).

19 СлРЯ XI–XVII вв., т. 13, 1987, с. 24–25.

20 СлРЯ XVIII в., т. 17, 2007, с. 24–25.

21 Г. С. Баранкова, 2015, с. 55.

22 Л. П. Дронава, 2006, с. 150.

23 ГСБМ, т. 36, с. 136.

24 СЛУМ, т. 4, 1973, с. 295.

25 СлРЯ XI–XVII вв., т. 28, 2008, с. 267.

Аднак часта вызначыць гэтыя сляды дастаткова цяжка. Вось прыклад, калі слова, хутчэй за ўсё, не адносіцца ні да польскай, ні да беларускай моўных сістэм, але даказаць гэта можна на падставе толькі ўскосных доказаў. Гэта слова *увеличить*, прадстаўленае ў тэксце формай *uweličiw* «павялічыўшы». SP XVI w. прыводзіць дзеяслоў з гэтым каранем, але толькі ў беспрыставачнай і нерэфлексіўнай форме – *wieliczyć się*²⁶. ГСБМ адзначае гэтае слова у такой самай форме, як ў нашым тэксьце²⁷, аднак толькі у двух дакументах – «Хранограф» XVII ст. і зборніку біблейскіх кніг таго ж часу, прычым у адной і той жа біблейскай цытаце. Рэдкасць выкарыстання і адпаведны кантэкст дазваляе выказаць здагадку пра яго царкоўнае паходжанне. Таксама слова *вздыхание* (*wzdixānjet*) адзначаецца ГСБМ²⁸ толькі ў двух зборніках павучэнняў XVII ст.

У якасці прыклада можна прывесці таксама слова *žetśuh* «жэмчуг». Па дадзеных этымалагічнага слоўніка²⁹, гэта старое запазычанне з Усходу сустракаецца толькі ў рускай і беларускай мовах (выпадкі ўжывання ва ўкраінскім рэдкі). Найстаражытнейшы выпадак яго ўжывання – надпіс на крыжы Ефрасінні Полацкай (1161). Аднак тое, што слова было ўпершыню ўжытае на тэрыторыі, якая пазней стала беларускай, не дае падставы адносіць яго да старабеларускай моўнай сістэмы, паколькі ў XII ст. пісьмовай мовай, якая выкарыстоўвалася на гэтых землях, была царкоўна-славянская.

З гэтага прыкладу відаць, што праблемы атрыбуцыі тычацца не толькі ўласна славянскіх слоў – цяжка вызначаюцца таксама шляхі пранікнення запазычанай лексікі. Параўнаем форму *jāxenŭ* «яханту». Мяркуюцца, што гэта назва празрыстай разнавіднасці карунда сфармавалася менавіта ў рускай мове, дзе яна вядомая з XV ст.³⁰ Аднак практычна адразу яно было запазычанае многімі славянскімі мовамі, у тым ліку польскай і беларускай, дзе ўпершыню сустраляся ў тэкстах Віленскага старазапаветнага збору, таксама створанага прыблізна ў гэты час³¹ (HSBM 37 399). У тэксьце ёсць запазычанні з іншых моў, якія трапілі ў тэкст пад уплывам польскай (лац. *fortūna*), *piżmo* «мускус» з ст.-в.-ням. *bisamo*³², *imber* «імбір» з нов.-в.-ням. *Imber*³³),

26 SP XVI w., spxvi.edu.pl.

27 ГСБМ, т. 34, 2014, с. 175.

28 ГСБМ, т. 3, 1983, с. 198.

29 П. Я. Черных, т. 1, 1999, с. 1298.

30 П. Я. Черных, т. 2, 1999, с. 2475.

31 ГСБМ, т. 37, 2017, с. 399.

32 М. Фасмер, т. 3, 1987, с. 259.

33 М. Фасмер, т. 2, 1986, с. 129.

але, у прыватнасці, слова *парсуна* (*wšelākih pāršūn*) з'явілася ў тэксце пад уплывам рускай калі не мовы, то традыцыі, паколькі яно (< лац. *persona*) азначала прымітыўны партрэт, які быў характэрны для рускай культуры ў XVII – сяр. XIX стст. Цяжка вызначыць паходжанне ў нашым тэксце слова *карона* (пар. таксама *kārūni*), але характар рэдукцыі першага галоснага (пры адсутнасці такой у слове *fortūni*) можа сведчыць пра яго ўсходне-славянскае паходжанне.

Тэкст змяшчае яшчэ цікавы выпадак, калі слова, беларускае па паходжанні, утрымлівае ў сабе неславянскі субстрат. Гэта слова *семенчаваць*, прадстаўленае дзяслоўнай формай *semenčowālī*, якая, па думцы даследчыкаў, мае значэнне «сцешыць радаснай весткай» і паходзіць ад ст.-бел. *семенчъ* «радасная вестка», якое, у сваю чаргу, узыходзіць да крым.-тат. *sävinč* альбо чагат. *sävünč* з тым жа значэннем³⁴.

У пачатку артыкула было прыведзена меркаванне аб тым, што тэксты беларуска-літоўскіх-польскіх татароў трэба адносіць да гібрыдных тэкстаў. Як уяўляецца, дадзены тэкст пацвярджае гэтую здагадку, паколькі змяшчае без выразнай сістэмы паланізмы, вялікую колькасць усходнеславянскіх па паходжанні слоў, а таксама лексемы, трапленне якіх у тэкст, можна лічыць, было выклікана ўплывам царкоўна-славянскай мовы. Гэта дазваляе з ацярожнасцю выказаць здагадку аб паступовым расхістанні нормы польскай мовы ў падобных тэкстах, што цалкам зразумела і вытлумачальна – «Маўлюд» быў створаны не раней др. пал. XVIII ст., калі на памежных з Расійскай Імперыяй тэрыторыях, акрамя таго, на тых землях, якія патрапілі ў яе склад пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, узмацніўся ўсходнеславянскі моўны ўплыў, прычым не толькі дыялектны, але і выкліканы арыентацыяй на кніжную гаворку. У тэксце назіраецца змешванне не толькі фанетычных і марфалагічных, але і лексічных элементаў, і гэта, відаць, не дазваляе меркаваць, што падобны працэс меў месца толькі ў выніку шматразовага перапісвання. Думаецца, што тут таксама мела месца сітуацыя, якая назіраецца пры недыферэнцыяваным палілінгвізме, калі індывід не падзяляе сістэмы моў і выкарыстоўвае першую форму, што прыходзіць яму на думку, не задумваючыся пра яе моўную прыналежнасць. Безумоўна, такое назіранне мае патрэбу ў дадатковай праверцы, паколькі аб'ём артыкула дазволіў разгледзець толькі асобныя выпадкі і адзначыць праблемы, з якімі сутыкаецца даследчык пра вывучэнні.

34 ЭСБМ, т. 12, 2008, с. 54.

Скарачэнні

- ESJP XVII i XVIII ww. – Zasób elektroniczny. Źródło dostępu: ESJP XVII i XVIII wieku (sxvii.pl).
- SP XVI w. – *Słownik polszczyzny XVI wieku*: t. 1–... . Wrocław 1966–1994, Warszawa 1995–... . Zasób elektroniczny. Źródło dostępu: SP XVI w. (spxvi.edu.pl).
- ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы: У 37 выпусках. Мінск, 1982–2017.
- СлРЯ XI–XVII вв. – Словарь русского языка XI–XVII вв.: т. 1–... . Москва, 1975–... .
- СлРЯ XVIII в. – Словарь русского языка XVIII века: Вып. 1–... . Ленинград 1984–1991; Санкт-Петербург 1992–... .
- СЛУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ, 1970–1980.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: т. 1–... . Мінск, 1978–... .
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, т. 1–... . Москва, 1963–... .

Бібліяграфія

- Антонович А. К., 1968 – Антон Константинович Антонович, Белорусские тексты, писанные арабским письмом, их графико-орфографическая система, Вильнюс, 1968.
- Баранкова Г. С., 2015 – Галина Серафимовна Баранкова, «Статья «О нравех, и взростех и образах человеческих» в Синодальном сборнике № 951», in: Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова, вып. 5, Лингвистическое источниковедение и история русского языка, 2014–2015, Москва, 2015, с. 44–68.
- Дронова Л. П., 2006 – Любовь Петровна Дронова, Становление и эволюция модально-оценочной лексики русского языка: этнолингвистический аспект, Томск, 2006.
- Живов В. М., 1996 – Виктор Маркович Живов, Язык и культура в России XVIII века, Москва, 1996.
- Мишкинене Г., 2012 – Галина Мишкинене, «Славянская арабскоалфавитная письменность литовских татар», in: Bosanskohercegovački slavistički kongres. Zbornik radova, Sarajevo, 2012, kn. 2, с. 133–142.
- Німчук В., Электронны рэсурс – Василь Німчук, Памво Беринда і яго «Лексіконъ славенорѡсскій и именъ Тлъкованіе» [інтэрнэт-рэсурс], in: <http://litopys.org.ua/berlex/be01.htm>, (22.01.2021).
- Тарэлка М. У., 2011 – Міхаіл Уладзіміравіч Тарэлка, «Мова аднаго кітаба», in: Беларуская лінгвістыка, 2011, т. 66, с. 33–40.
- Толстой Н. И., 2002 – Никита Ильич Толстой, «Церковнославянский и русский: их соотношение и симбиоз», in: Вопросы языкознания, 2002, № 1, с. 81–90.
- Фасмер М., 1986–1987 – Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка: в 4 т., Москва, 1986–1987.

- Черных П. Я., 1999 – Петр Яковлевич Черных, Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т., Москва, 1999.
- Boryś W., 2006 – Wiesław Boryś, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 2006.
- Drozd A., 2000 – Andrzej Drozd, „Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich (XVI–XX w.). Zarys problematyki”, in: Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich. Katalog zabytków tatarskich, III, Warszawa, 2000, s. 38–44.

Bibliography (Transliteration)

Skaračenni

- ESJP XVII i XVIII ww. – Zasób elektroniczny. Źródło dostępu: ESJP XVII i XVIII wieku (sxvii.pl).
- SP XVI w. – *Słownik polszczyzny XVI wieku*: t. 1–... . Wrocław 1966–1994, Warszawa 1995–... . Zasób elektroniczny. Źródło dostępu: SP XVI w. (spxvi.edu.pl).
- HSBM – Gistarychny sloŭnik belaruskaj movy: U 37 vypuskah. Minsk, 1982–2017.
- SIRYA XI–XVII vv. – Slovar’ russkogo jazyka XI–XVII vv.: t. 1–... . Moskva, 1975–... .
- SIRYA XVIII v. – Slovar’ russkogo jazyka XVIII veka: Vyp. 1–... . Leningrad 1984–1991; Sankt-Peterburg 1992–... .
- SIUM – Slovník ukrajinš'koj movy: v 11 tomah. Kiïv, 1970–1980.
- ESBM – Etymalogičny sloŭnik belaruskaj movy: t. 1–... . Minsk, 1978–... .
- ESSYA – Etimologičeskij slovar’ slavyanskikh jazykov. Praslavyanskiy leksičeskij fond, t. 1–..., Moskva, 1963–... .

Bibliography

- Antonovich A. K., 1968 – Anton Konstantinovich Antonovich, Belorusskie teksty, pisannye arabskim pis'mom, i ih grafiko-orfograficheskaja sistema, Vil'njus, 1968.
- Barankova G. S., 2015 – Galina Serafimovna Barankova, „Stat’ja „O nraveh, i vzraŭsteh i obrazeh chelovčeskyh“ v Sinodal'nom sbornike № 951“, in: Trudy Instituta russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova, vyp. 5, Lingvisticheskoe istočnikovvedenie i istorijarusskogo jazyka, 2014–2015, Moskva, 2015, s. 44–68.
- Boryś W., 2006 – Wiesław Boryś, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 2006.
- Chernyh P. Ja., 1999 – Petr Jakovlevich Chernyh, Istoriko-etimologičeskij slovar’ sovmennogo russkogo jazyka: v 2 t., Moskva, 1999.
- Dronova L. P., 2006 – Ljubov’ Petrovna Dronova, Stanovlenie i evoljucija modal'no-ocenочноj leksiki russkogo jazyka: etnolingvističeskij aspekt, Tomsk, 2006.
- Drozd A., 2000 – Andrzej Drozd, „Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich (XVI–XX w.). Zarys problematyki“, in: Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich. Katalog zabytków tatarskich, III, Warszawa, 2000, s. 38–44.

- Fasmer M., 1986–1987 – Maks Fasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka: v 4 t.*, Moskva, 1986–1987.
- Mishkinene G., 2012 – Galina Mishkiniene, „Slavjanskaja arabskoalfavitnaja pis'mennost' litovskih tatar“, in: *Bosanskohercegovački slavistički kongres. Zbornik radova*, Sarajevo, 2012, kn. 2, s. 133–142.
- Nimchuk V., *Elektronny resurs – Vasyľ Nimchuk, Pamvo Berinda i jogo „Leksikon slavenorusskij i imen Tlkovanie»* [internet-resurs], in: <http://litopys.org.ua/berlex/beo1.htm>, (22.01.2021).
- Tarelka M. U., 2011 – Mihail Uladzimiravich Tarelka, „Mova adnago kitaba“, in: *Belaruskaja lingvistyka*, 2011, t. 66, s. 33–40.
- Tolstoj N. I., 2002 – Nikita Il'ich Tolstoj, „Cerkovnoslavjanskij i russkij: ih sootnoshenie i simbioz“, in: *Voprosy jazykoznanija*, 2002, Nr. 1, s. 81–90.
- Zhivov V. M., 1996 – Viktor Markovich Zhivov, *Jazyk i kul'tura v Rossii XVIII veka*, Moskva, 1996.

A FEW WORDS ABOUT THE HYBRID NATURE OF MAWLID'S TEXT OF THE 18TH CENTURY

Summary. The present article focuses on the text created by Belarusian–Polish–Lithuanian Tatars that admires the birth of the Prophet Muhammad with the appropriate title “Mawlid” (Birth). The time of text creation is unknown. Although, the last rewriting of the manuscript is most likely to have taken place no earlier than the second half of the 18th century, that is, according to some researchers, when the Polish language prevailed in texts written by the Tatars who lived on the territory of the Grand Duchy of Lithuania. The language of the text under consideration can be described as hybrid. Hybrid texts were based on a native speaker's linguistic capabilities with an orientation to some book that served an example. On the one hand, the linguistic structure of such a text reflected the idiolect of its creator, and, on the other hand, it included the elements of the book example the creator was guided by. The objective of the article is to study the lexical structure of the text in question which is a mixture of lexemes belonging to different languages. There are a number of Arabic and Turkish words in the text. Regarding Slavonic words, it is difficult to determine their origin accurately due to genetic links of the languages. Definitely, there have been attested lexemes belonging to Common Slavic, along with Church Slavonic and East Slavonic words of Polish origin. In conclusion, it is assumed that norms pertaining to the Polish language became weaker gradually. This statement can be supported by the fact that “Mawlid” (Birth) was created no earlier than the 18th century, when the territories bordering the Russian Empire alongside the territories which had entered the Russian Empire after partitioning the Polish–Lithuanian Commonwealth were greatly influenced by the East Slavonic dialects as well as standards in writ-

ing. The fact that there is a mixture of not only phonetic and morphological but also lexical elements in the text does not seem to suggest that such a process took place only as a result of repeated text rewriting. There also may be a case typical of undifferentiated multilingualism when a speaker does not separate the system of languages and uses the first option that comes to mind without thinking about its linguistic affiliation.

Keywords: Belarusian–Lithuanian–Polish Tatars, hybrid texts, manuscript in Arabic script, Mawlid, Slavic languages.

Ала Кожынава, хабілітаваны доктар гуманітарных навук, прафесар, стыпендыят стыпендыі «Паланіста», якую фінансуе Польскае нацыянальнае агенцтва акадэмічных абменаў (Сілезскі ўніверсітэт у Катавіцах).

Alla Kozhinowa, Doctor Habilitatus of Humanities, Professor, Scholar of the Scholarship “Polonista” financed by the Polish National Agency for Academic Exchange (University of Silesia in Katowice).

Ala Kożinowa (Alla Kozhinowa), humanitarinių mokslų habilituota daktarė, profesorė, stipendijos „Polonista“, finansuojamos Lenkijos nacionalinės akademinė mainų agentūros (Katovičų Silezijos universitetas), laureatė.